

Zbigniew Perzanowski

Średniowieczny Żmigród

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia 45, 277-287

1990

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zbigniew PERZANOWSKI

(Kraków)

Średniowieczny Żmigród

Żmigród au Moyen-Age

Tereny nad górną Wisłoką jako leżące na najdogodniejszym szlaku komunikacyjnym, przekraczającym zaporę gór karpackich a łączącym tereny południowej Małopolski wraz z terenami Grodów Czerwieńskich (później zachodniej części Rusi Czerwonej) z Węgrami, były od dawna we wczesnym średniowieczu zasiedlone.¹ Świadczyć może o tym fakt istnienia w tych okolicach szeregu śladów po dawnych obronnych grodziskach. Już w XV w. pozostały po niektórych z nich tylko ślady i wspomnienia.

W najbliższej okolicy dzisiejszego Nowego Żmigrodu znajdujemy co najmniej trzy ślady po dawnych grodach. I tak, na leżącej 3,5 km na zachód od Żmigrodu skalistej górze Mrukowa za czasów Jana Długosza istniały już tylko resztki starego grodziska (zamku?).² O innym grodzisku, tym razem oddalonym niejako o miedzę od Żmigrodu, bo leżącym na polach wsi Stary Żmigród, dowiadujemy się ze wzmianki z 1481 r. Były to już wtedy też tylko resztki zapewne ziemnego wału.³ Istniał też do XX w. folwark leżący między Żmigrodem a wsią Siedliska (na południe od drogi łączącej te

¹ W lasach koło Żmigrodu znajdują się ledwo już widoczne kopce, domniemane ciałopalne cmentarzyska z niechybnie wczesnośredniowieczną metryką, o ile nie są to relikty wcześniejszych rzymskich nekropolii (A. Żaki: *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej* Wrocław-Warszawa 1974, s. 123, 124 i przyp. 236, s. 527.)

² Długosz: *Historia I*, s. 43: „Mrukow mons petrosus et altus oppidum Szmygroth prospectans arcis vetustatae monstrans vestigia”.

³ Terr. Biec. 2 s. 82: „et alio (prato) quod est sub grodzysko in campo Antique Smigrod”.

dwie miejscowości, a nieco na północ od potoku Glojsce, oddzielającym ten folwark od pól Starego Żmigrodu) o oryginalnej nazwie Kasztel.⁴ Nazwa ta mogłaby być ostatnim chyba reliktem po dawnym grodzisku znajdującym się na polach żmigrodzkich. Trzecim niewątpliwie grodem leżącym już na terenie samego miasta był istniejący już dowodnie w XIV w. zamek obronny, ulokowany od strony północnej tuż obok kościoła parafialnego.⁵ Oczywiście, nie podobna bez bardziej dokładnych badań archeologicznych ustalić precyzyjnie chronologii powstania ani też wzajemnej zależności tych dawnych założeń obronnych. Można tylko hipotetycznie przyjąć, że najdawniejszy obronny gród znajdował się na górze Mrukowej, panującej zarówno nad doliną Wisłoki pod Żmigrodem, jak i nad drogą biegnącą od strony Gorlic do Żmigrodu.⁶ Istnienie niejako u stóp tej góry wsi o nazwie Mytarz, rozciągającej się aż po brzeg Wisłoki naprzeciw leżącego po drugiej stronie rzeki Żmigrodu może wskazywać na łączność tej wsi z istniejącą tu ongiś komorą celną (mytniczą). Może więc tę dzierżyli poborczy myta. Może oni ją założyli. W każdym razie w przeciwieństwie do sąsiedniego Żmigrodu była to wieś królewska (podobnie jak i inne sąsiednie wsie leżące na lewym brzegu rzeki Wisłoki, łącznie z królewskim miasteczkiem Osiekiem).⁷ Niewątpliwie teren dzisiejszego Żmigrodu, jak i wsi Starego Żmigrodu był

⁴ Na południe od wsi Starego Żmigrodu jest wzgórze zwane Zamczyskiem. Na jego wierzchołku są ślady budynku. Poniżej wierzchołka, na zboczach widoczna jest fosa szerokości 25–30 m, a głęboka na ok. 2 m, umocniona na zewnątrz wałem ziemnym. Od strony zachodniej widoczne są nasypy ziemne o kształcie podkowiastym. Na podstawie analizy zabytków ruchomych można datować funkcjonowanie grodziska na okres od połowy XIII w. do przełomu XV/XVI w. (Zob. A. Żaki: *Mrukowa i Żmigród Stary, dwa górskie fortalicja w Beskidzie Niskim*. „Acta Archeologica Carpatica”, t. V, 1963, s. 72–84; A. Kunysz: *Osadnictwo wczesnośredniowieczne w górnym dorzeczu Wisłoki*, [w:] „Małopolskie Studia Historyczne”, t. VI z. 1–2 s. 3–29).

⁵ Najstarsza znana wzmianka źródłowa o zamku (*castrum*) pochodzi z 1305 r. (KDMP I s. 164). Zezwolenie papieża Jana XXII na erekcję klasztoru dominikanów z 1331 r. określa lokalizację klasztoru: „*in castro Smigrod*” (Mon. Pol. Vat. III s. 282; KDMP I nr 184; zob. też J. Wyrozumski: *Początki miast w regionie jasielskim*, [w:] *Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego*, red. J. Garbacik, Kraków 1964 s. 69–89 przyp. 69).

W akcie podziału dóbr z r. 1481 między Mikołajem Stadnickim kasztelanem przemyskim a braćmi Janem i Krzesławem Wojszykami, dziedzicami Żmigrodu położenie zamku jest dokładniej określone: „*medietas castris Smigrod, que a fluvio Vyszłoka iacet incipiendo a medietate turre usque ad angulum, que est ad ianuam*”. (Terr. Biec. 2 s. 78); „*et piscaria que est sub castro*” (Terr. Biec. 2 s. 81).

⁶ Tak też sądzi Siarczyński, na którego powołuje się *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego (sub voce Mrukowa)*, jak i W. Sarna: *Opis powiatu jasielskiego*, Jasło 1908, s. 473.

⁷ Zob. Sarna: *Opis...*, s. 504; Dodatek do „Czasy Lwowskiej”, t. II, s. 177; A. Pawiński: *Źródła dziejowe*, t. XIV, s. 118; T. Wierzbowski: *Matricularum Regni Poloniae, Summaria IV*, nr 21703.

przedmiotem bardzo dawnego nadania panującego w Małopolsce władcy na rzecz któregoś z małopolskich rodów, może Bogoriów, którzy na początku XIV wieku posiadali te tereny.⁸ Być może ród ten, otrzymawszy te tereny w drugiej połowie XIII w., wzniósł na wysokiej (313 m n.p.m.) skarpie nad Wisłoką u ujścia do niej prawobrzeżnego dopływu, potoku Głojsce, obronny gródek, załazek późniejszego zamku żmigrodzkiego. Mogło się to dziać, gdy okolice nad górną Wisłoką po niszczących najazdach tatarskich zostały ponownie zasiedlone.

Położenie Żmigrodu na szlaku komunikacyjnym sprzyjało rozwojowi osady, zwłaszcza że właśnie Żmigród stał się w pewnym sensie węzłem komunikacyjnym. Z dokumentów z początku XIV w. odtworzyć można przebieg dróg, które prowadziły przez Żmigród. I tak zapewne najdawniejsza była droga biegnąca z Sandomierza przez Pilzno, Jasło, Osiek, Żmigród do Bardiowa na Węgrzech.⁹ Warto pamiętać, że w Pilźnie krzyżowała się z nią droga wiodąca z Krakowa przez Bochnię i Tarnów na wschód do Lwowa.¹⁰

Droga ze Żmigrodu na Węgry biegła w dwu wariantach. Jeden przez Stary Żmigród, Łysą Górę, Głojsce do Dukli, a drugi wzdłuż Wisłoki przez wsie Kąty, Krępną do Bardiowa.¹¹

Ważną arterią komunikacyjną służącą handlowi z Rusią był szlak wiodący z Sącza przez Grybów, Biecz lub Gorlice, poprzez wsie Bednarka, Cieklin, Pielgrzymka, Samokłęski, Mytarz do Żmigrodu, skąd albo przez Stary Żmigród, Łysą Górę do Dukli, albo ze Żmigrodu z ominięciem Starego Żmigrodu przez Siedliska, Sulistrową, Kobyłany, Łęki, Wietrzno, wzdłuż Jasiołki do Krosna, skąd dalej na wschód.¹² W miejscu skrzyżowania się tej drogi z wiodącą na Węgry powstała komora celna istniejąca w oparciu o strażniczy gród broniący zarówno bezpieczeństwa dróg handlowych, jak i służący jako pierwsza osłona pogórza małopolskiego przed atakiem nieprzyjacielskim idącym zza Karpat. Była to ważna komora w systemie poboru

⁸ *Kodeks Dyplomatyczny Katedry Krakowskiej* I 149, 151, 152; *Codex Diplomaticus Poloniae* (wyd. Ryszczewski, Muczkowski) I 187, III 173, 175; *Kodeks Dyplomatyczny Małopolski* (dalej KDM) I s. 164, 372, 374, 383, 425; *Archiwum Sanguszków* II s. 57; *Akta Grodzkie i Ziemskie* III s. 5; *Kodeks Dyplomatyczny Klasztoru Tynieckiego* I 78. Zob. też Sarna: *Opis...*, s. 479.

⁹ KDM I 227 s. 270; 188 s. 222.

¹⁰ Zob. S. Weyman: *Drogi w Polsce Piastowskiej* — mapa.

¹¹ Zob. W. Chrzanowski: *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich*, Paryż 1859; C. Kammersberg: *Administrativ Karte von den Königreichen Galizien u. Lodomerien mit dem Großherzogthume Krakau u. den Herzogthümmern Auschwitz, Zator u. Bukowina*, Wien 1855.

¹² *Akta Grodzkie i Ziemskie* III 15; KDM I 218; Sarna: *Opis...*, s. 479; zob. też wspomniane w przyp. 11 mapy i mapę WIG odcinek Jasło, skala 1:100 000.

cla. Świadczą o tym stosunkowo liczne dokumenty z początku XIV w. i jego pierwszej połowy, mówiące o cle w Żmigrodzie¹³ i o zwolnieniach od opłat w tej komorze celnej w pewnych okresach dla miast: Sandomierza, Sanoka i Sącza.¹⁴

W drugiej połowie XIII w. spustoszone po najazdach tatarskich tereny nad Wisłoką szybko się zaludniały. Na początku XIV w. mamy dowody istnienia parafii w Starym Żmigrodzie¹⁵ (kościół pod wezwaniem św. Katarzyny) obejmującej m.in. wsie Siedliska i Lysą Górę¹⁶, jak i w Nowym Żmigrodzie (kościół pod wezwaniem św. Piotra i Pawła) obejmującej w XVI w. wsie Mytarz, Mytarka, Toki, Kąty i Wolę.¹⁷ Niewątpliwie początki obu parafii należy odnieść co najmniej do połowy XIII wieku. W Starym Żmigrodzie parafia może była wcześniejsza. Gęstość zaludnienia parafii na początku XIV w. i w jego pierwszej połowie nie była w obu jednakowa. Ludność parafii Stary Żmigród była wtedy liczniejsza. Mniej więcej w stosunku jak 2-2,5 do 1.¹⁸

¹³ W 1359 r. rozrachunki z opłat celnych między królem a Janem Borkiem obywatelem krakowskim: „*de teloneis Cracoviensibus ... Żmigrodensibus*”. KDM III 734; Zob. też *Akta Grodzkie i Ziemskie* VI 87; Spór o nieprawny pobór cla w r. 1469. Także i później pojawiają się akty dotyczące cla w Żmigrodzie. Zob. dokument Zygmunta Augusta zatwierdzony w 1576 r. (Archiwum m. Krakowa, dok. perg. nr 950); Właściciele Żmigrodu próbowali pobierać clo w Żmigrodzie na własną rękę, jak o tym świadczy wyrok sądu ziemskiego krakowskiego z r. 1469, odsądzający Elżbietę ze Żmigrodu, wdowę po Stanisławie Chodorowskim od pobierania cla we wsi Żmigrodzie (chodzi zapewne o próbę ustanowienia prywatnej komory celnej — mytniczej na drodze wiodącej z miasta Żmigrodu do wsi Stary Żmigród. Oskarżenie wnosil prokurator królewski Mikołaj Grzymala „*quia ipsa in villa Szmygrod theolonea exquisita et insolita, non privilegiata in emptoribus et mercatoribus recipit violenter in gravamen eorum*” (*Akta Grodzkie i Ziemskie* VI 87).

¹⁴ W 1345 r. Kazimierz Wielki uwolnił mieszczan sądeckich od cla płaconego na drodze wiodącej przez Biecz, Żmigród i Sanok na Ruś (KDM I nr 218). Wcześniej, w r. 1332 Władysław Łokietek zapewnił sandomierzanom prawo wolnego handlu przez Żmigród do Węgier (KDM I 188). W 1366 r. Kazimierz Wielki uwolnił kupców sanockich na lat 10 od połowy cla w Żmigrodzie (*Akta Grodzkie i Ziemskie* III 15).

¹⁵ Długosz: *Liber beneficiorum* I s. 484 stwierdza, że kmiecie w parafii w Starym Żmigrodzie dawali dziesięcinę snopową na rzecz kantorii kościoła św. Floriana w Krakowie, szacowaną wówczas na 12 grzywien.

¹⁶ W opisie kościołów z r. 1326 wymieniono parafię Stary Żmigród. (Theiner: *Monumenta* I, 228). Zob. *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z r. 1529 tzw. Liber retazationum*. wyd. Z. Leszczyńska-Skrętowa, Kraków 1968, s. 284, 300. Należały do tej parafii 4 wsie, zaś wartość dziesięciny snopowej oszacowana była na 13 grzywien.

¹⁷ W latach 1325–1327 występuje Bertold pleban kościoła w Nowym Żmigrodzie *Monumenta Poloniae Vaticana* (dalej: *Mon. Pol. Vat.*) I s. 135, 207, 302, 303, 377, 382, 394). Obszar parafii podaje A. Pawiński: *Źródła dziejowe*, t. XIV, s. 118, 122.

¹⁸ *Mon. Pol. Vat.* II s. 183, 203, 211, 222, 231, 241, 250, 273/4, 281/2, 289, 296, 336, 394, 411.

W każdym razie osada przy grodzie wzniesionym na wysokiej skarpie nadrzecznej szybko się zaludniała i należy przyjąć, że podgrodzie to nabrało charakteru wyraźnie miejskiego, wyróżniając się od okolicznych wsi. Dowodem tego jest określenie Żmigrodu jako grodu, a osady tamtejszej jako *locum* w dokumencie z 1331 r.,¹⁹ a więc, jak to się obecnie zgodnie przyjmuje, oznaczało to znaczną osadę pod zamkiem (grodem), prawdopodobnie obwarowaną, zamieszkałą przez ludność trudniącą się w przeważającej mierze rzemiosłem i kupiectwem, ale wtedy jeszcze nie zorganizowaną na zasadach prawa miejskiego.²⁰ Dalszą wskazówką co do takiej rangi tej osady byłby fakt zezwolenia wydanego przez papieża Jana XXII w 1331 r. prowincjałowi zakonu dominikanów na założenie w Żmigrodzie klasztoru i wybudowanie kościoła wraz z dzwonnica.²¹ Ulokowanie tam zakonników w celach misyjnych, wśród schizmatyckiej ludności pobliskich ziem ruskich, świadczy o znaczeniu owej osady. Przypomnieć warto, że klasztory dominikańskie powstawały w osiedlach ludnych o typie miejskim.²²

Osada nowożmigrodzka jako leżąca na krańcach ówczesnej ziemi krakowskiej, u wrót niejako ziem ruskich, stanowiła pewnego rodzaju centrum regionu położonego w górach u granic węgierskich. Zapewne ze względu na prywatnych posiadaczy osady i gródka wraz z przyległymi terenami leżącymi po prawym brzegu Wisłoki nie zdołał Żmigród wyrosnąć ani na gród kasztelański, czy na siedzibę później starosty, choć były na to zadatki. W połowie bowiem XIV wieku określa Kazimierz Wielki dobra królewskie położone w owych okolicach jako leżące „*in territorio Smigrodensi*”.²³ Ponadto zupełnie efemerycznie występuje pod koniec jego panowania kasztelan żmigrodzki Włost.²⁴

Nie wiadomo, kiedy nastąpiła lokacja osady Nowy Żmigród na prawie magdeburskim. (Stary Żniigród konsekwentnie aż po wiek XX utrzymał charakter ściśle wiejskiej osady). W każdym razie z okazji podziału dóbr między Beatą wdową po marszałku Dymitrze, Przybysławem z Grudzyny,

¹⁹ KDM I 184.

²⁰ Por. Lalik: *Stare miasto w Łęczycy*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, (KHKM), t. 4, 1956 nr 4.

²¹ *Mon. Pol. Vat.* III s. 296; KDM I 184 s. 218.

²² Długosz w *Liber beneficiorum* III s. 461 pisze, że w mieście Żmigrodzie leżącym w „Alpach Sarmackich” rozdzielających Polskę i Węgry a należącym do rycerza Przybka z rodu Śreniawa, znajdował się klasztor dominikanów: „*in castro Smigrod sito quasi in finibus dioecesis Cracoviensis versus scismaticorum Ruthenorum metas et confinia, qui post dictam dioecesim Cracoviensem immediate succedunt*”. Informacje o uposażeniu klasztoru zob. *Castr. Biec.* 35 s. 1496-1503.

²³ KDM III 707 s. 99.

²⁴ Dokument z 1370 r. KDM I s. 369.

braćmi jego Pakoszem i Jakuszem oraz Janem z Mokrska i bratem jego Adamem, po zmarłym podkomorzym krakowskim Pakoszu, w r. 1410 określono Żmigród jako „*oppidum cum castro et villa Antiqua Zmigrod*”.²⁵ Podobnie w ugodzie między braćmi Przybysławem ze Żmigrodu i Pakosławem nazwano w r. 1438 Żmigród „miastem”.²⁶ Wyliczono wtedy zamek i miasto Żmigród wraz z sołectwem. Do Żmigrodu jako do działu jednego z braci przynależał wtedy klucz wsi okolicznych złożony z 11 osad. Stanowił więc w owym czasie Żmigród ośrodek administracyjny i zapewne rezydencjonalny obszernego latyfundium. Prawdopodobnie więc musiał otrzymać prawa miejskie od swych posiadaczy, po uzyskaniu przez nich zezwolenia od króla na lokację. Niewątpliwie nietrudno było Bogoriom uzyskać taką zgodę od króla Kazimierza Wielkiego, zwłaszcza że rozbudowany zapewne w owym czasie przez swych właścicieli zamek mógł wraz z obwarowaniami przyległego miasta stać się bastionem ryglującym dostęp od strony Węgier do leżących nad Wisłoką południowych terenów Małopolski. Również skromna liczba łańów miejskich — sześć — na jakich „zasiadło” miasto, odpowiada przyjętym zwyczajom lokacji miejskich w czasach Kazimierza Wielkiego. Sądzić więc można, że od połowy XIV w. należy mówić o Żmigrodzie jako o mieście. W następnym bowiem wieku jest to już miasto (*oppidum*) obwarowane murami umocnionymi wieżami, wybudowanymi zapewne nad bramami miejskimi.

Podkreślić trzeba, że obwarowania miejskie nie stranowiły jednej całości z zamkiem. Zamek żmigrodzki stanowił w stosunku do obwarowanego miasta osobną, obwiedzioną murami cytadelę, która — jak to miało miejsce w r. 1474 — musiały zdobywać osobno po uprzednim zajęciu miasta wojska węgierskie króla Macieja Korwina. Zajęcie miasta dokonało się burzliwą nocą po przystawieniu drabin do murów i wież miasta śpiącego bezpiecznie pod ich ochroną. Rozburzone mury zamku przez ostrzeliwanie artylerią zostały przez zwycięskich Węgrów rychło naprawione, a nawet przez wybudowanie nowych fos i innych urządzeń obronnych znacznie wzmocnione ze względu na zamiar stworzenia sobie ze Żmigrodu przez wojska króla Macieja bazy wypadowej na Pogórze Małopolskie.²⁷

Sądzić należy, że wójtostwo w mieście zostało jeszcze w pierwszej połowie XV w. wykupione przez właścicieli miasta z rąk dziedziców zasadźców. Wobec posiadania Żmigrodu w owym czasie przez paru współdziedziców pochodzących zresztą z różnych rodów, trudno wskazać osobę, która wykupiła wójtostwo. Jest to nawet zupełnie niemożliwe. Można tylko mniemać,

²⁵ Zbiór Dokumentów Małopolskich VI nr 1738.

²⁶ Sarna: *Opis...*, s. 480; zob. też Żychliński: *Złota księga szlachty polskiej...*, t. III s. 260-261, t. V s. 450.

²⁷ J. Długosz: *Historia* V s. 598, 599, 603.

że skoro przy dziale dóbr w r. 1438 Przybysław otrzymał miasto wraz z sołectwem, to widocznie już wtedy rozumiano pod tym określeniem całość uposażenia pierwotnego wójtostwa, będącego w owym czasie w posiadaniu jednego ze współwłaścicieli dóbr żmigrodzkich. Wykupione więc musiało być przed tą datą.

Trudno odtworzyć uposażenie wójtostwa. Można by doszukiwać się go we wzmiankowanym w r. 1481 jednym łanie leżącym pośród ról nieszczańskich, a przypadłym w udziale jednemu z dzielących się dobrami współwłaścicieli Żmigrodu. Wzmiankowana jest również łąka miejska wśród pól mieszczan, którą dzielą się dziedzice żmigrodzcy. Jest też wreszcie dość niejasna informacja, mówiąca o „*predium civile*” kolo młyňa, który to folwark ma należeć do jednego ze współwłaścicieli. To byłyby elementy uposażenia wójta w ziemi. Było to stosunkowo dość znaczne. Wyliczono bowiem 1 łan ziemi i osobno folwark rozmiarami chyba nie mniejszy i łąkę. Wobec wymienionych w XVI w. ogółem 6 łanów ziemi mieszczańskiej oznaczałoby to, że wójt miasta dzierżył w swym ręku 1/3 tego, co posiadali w ziemi wszyscy pozostali obywatele-mieszkańcy miasta. Co do uposażenia wójta w czynsze, domy i place w mieście oraz w sklepy i jatki, nie można nic powiedzieć, gdyż te dochody wójta zwały się w jedno z opłatami składanymi przez miasto na rzecz pana miasta. Posiadane ongiś przez wójta domy, place i ogrody w mieście zostały według wszelkiego prawdopodobieństwa rozdane przez właścicieli miasta swoim sługom jako *panis bene merencium*, jak to widzimy choćby z takiego przykładu w 1614 r.²⁸

Trudno z powodu szczupłości źródeł powiedzieć wiele o rozplanowaniu miasta w XV w. Był to w każdym razie okres jego znacznego wzrostu. Miasteczko, żyjąc przy szlaku handlowym, bogaciło się m.in. na handlu winem importowanym z Węgier. Wtedy zapewne powstały istniejące w XVI w. magazyny (piwnice) win węgierskich.²⁹ Ponadto liczni musieli być w mieście rzemieślnicy reprezentujący szeroki wachlarz zawodów,³⁰ zwłaszcza o charakterze usługowym dla potrzeb obszernego latyfundiów rodu Powalów, w których ręce przeszedł majątek Bogoriów na początku XV w.

²⁸ Mikołaj Stadnicki ze swymi braćmi darował dom z ogrodem w mieście swemu słudze Kasprowi Rudolfinemu. *Castr. Biec.* 168 s. 824.

²⁹ *Volumina Legum*, Inwentarze I s. 293. W uniwersale z 1598 r. wymieniony jest skład wina w Żmigrodzie.

³⁰ W dokumencie podziału dóbr między kasztelanem przemyskim Mikołajem Stadnickim a braćmi Wojszykami znajduje się przypadkowa wzmianka o domu złotnika „*ista domus ubi aurifaber moratur*” (*Terr. Biec.* 2 s. 78), obok informacji o miejskim młynie i jatkach „*macella carnificum*” (*Terr. Biec.* 2 s. 81).

O innych źródłach rozkwitu miasta dowiadujemy się z przywileju króla Kazimierza Jagiellończyka z 21 marca 1456 r.,³¹ w którym zezwolił Stanisławowi i Dominikowi, mieszczanom żmigrodzkim i ich współnikowi Pawłowi Szczudlakiewiczowi z Falkowy szukać i wydobywać metale przy pomocy towarzyszy, domowników i robotników. Jeżeli porównamy te informacje o mieszczanach, przedsiębiorcach górniczych z wiadomościami zawartymi w tekście ugody działowej właścicieli Żmigrodu z r. 1489 o dochodach z kopalń (*de montibus*), to dojdziemy do wniosku, że górnictwo rudy kwitło w okolicy miasta, a co za tym idzie rozwinąć się musiał i przemysł hutniczy, co na pewno korzystnie wpłynęło na rozwój miasta.

Córka Pakostawa Wojszyka herbu Powąła, Katarzyna wniosła cały kompleks posiadłości wraz z miastem Żmigrodem w posagu Mikołajowi Stadnickiemu.³² Stadniccy zaś od drugiej połowy XV wieku, bazując na włościach żmigrodzkich, wyrastali na jeden z najważniejszych rodów magnackich w Małopolsce.

Jak wyglądał Żmigród pod koniec XV wieku? Na wysokiej skarpie nad Wisłoką stał zamek z wieżą, obwiedziony murami. Oddzielone od zamku niewielkim co do szerokości obniżeniem terenu rozciągało się w kierunku południowym, wzdłuż tej samej skarpy miasto okolonie murami. W murach zamkowych znajdowały się dwie bramy. Jedna większa „brona”, druga mniejsza, prawdopodobnie furta. Obok zamku, otaczając go prawdopodobnie półkolem od strony północno-wschodniej, rozciągało się „przygrodzie”. Sądzić należy, że było to nieliczne skupisko domów zamieszkałych przez ludność poddaną, stojącą na usługach zamku i jego załogi.

Według miejscowej, zresztą późnej, tradycji, zamek zajmował całą przestrzeń od dzisiejszej plebanii włącznie aż do dworu. A i kościół miał wchodzić w skład zamku. Tradycja ta nie odpowiada w żadnym razie stanowi z XV w. Nienaturalne rozdęcie obszaru zamku w podawanych przez tradycję granicach przewyższałoby znacznie obszar otoczonego murami miasta. Nietrudno wyśledzić przyczynę takiego błędu w tradycji. Po prostu mieszczanie w czasach, gdy już zamek nie istniał, gdy w ruinie znajdowały się obwarowania miejskie, określali nazwą „zamkowe” — tereny dawnego zamku oraz przyległego do niego „przygrodzia” i teren z zabudowaniami dworskimi (rezydencji pańskiej, na którą przeniesiono wtedy nazwę „zamku”) jako nie należące do miasta, lecz zależne bezpośrednio od pańskiego dworu — „zamku”.

³¹ *Matricularum Regni Poloniae Summaria* I nr 272.

³² Sarna: *Opis...*, s. 480; Żychliński: *Złota księga szlachty polskiej*, t. V s. 450-451.

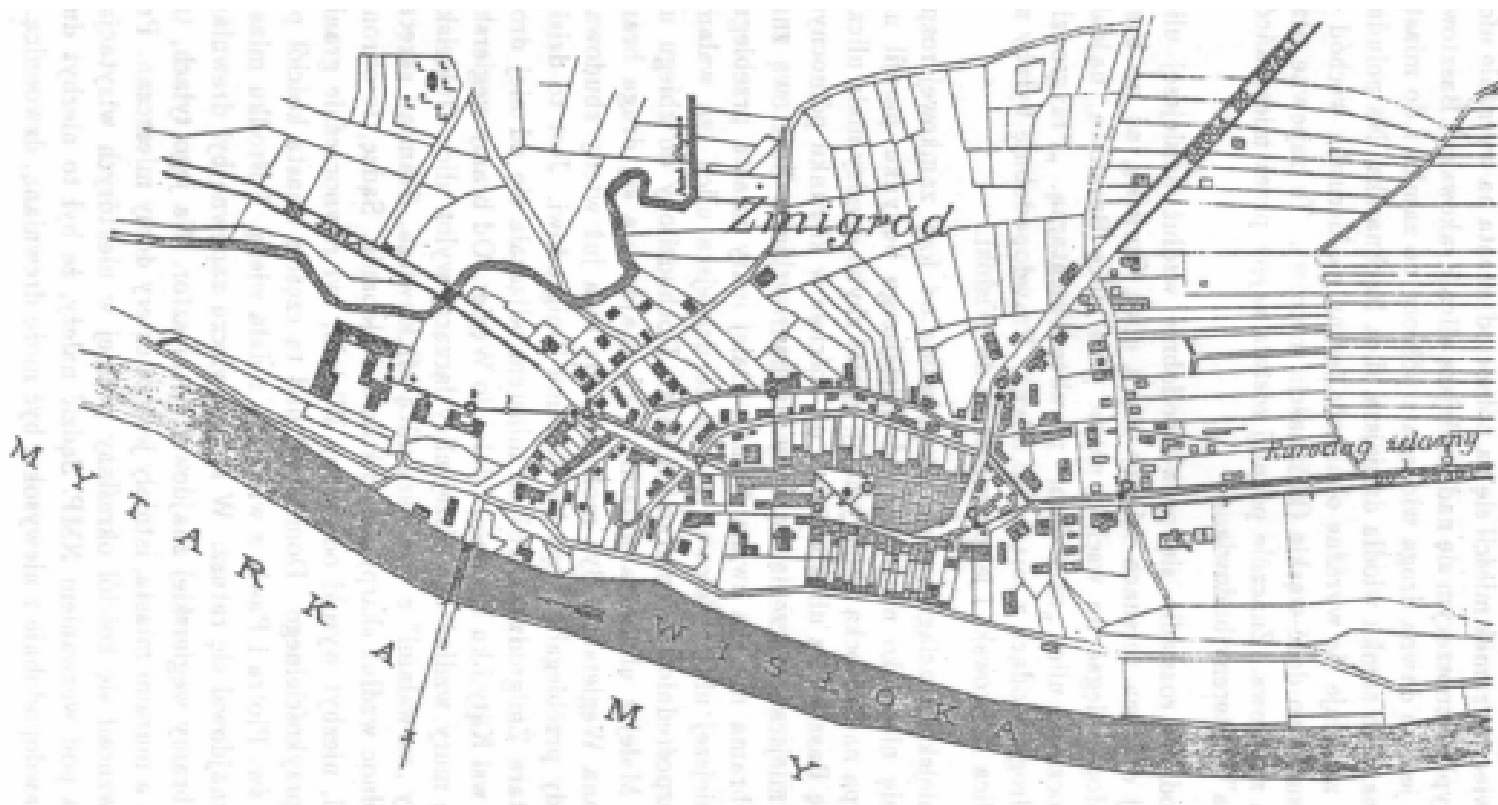
Ryc. 1. Fragment mapy C. Kummersberg^a
 Un fragment d'une carte de C. Kummersberg

^a Administrativ Karte von den Königreichen Galizien u. Lodomerien mit dem Großherzogthume Krakau u. den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina, Wien 1855.

Średniowieczny zamek mieścił się na północ od miasta na wyraźnie uformowanym cyplu wznoszącym się nad dzisiejszą ulicą Krakowską i Basztową. Ta ostatnia jest to dawna droga wiodąca z północy do zamku i do miasta. Od niej do samego zamku wiodła dzisiejsza ulica Buchnarska. Na południe od tej ulicy znajduje się wyraźne obniżenie terenu na kierunku wschód — zachód, stosunkowo dość wąskie (kilkanaście metrów). Tu zapewne przebiegała fosa zamkowa. Znacznie później została zajęta przez mieszkańców „przygrodzia” na tereny budowlane.

„Przygrodzie” rozsiadło się prawdopodobnie wzdłuż dzisiejszej ulicy Krakowskiej oraz na terenach między nią a ulicą Gorlicką, aż po brzeg Wisłoki. Mogło sięgać na wschód nawet poza ulicę Basztową, najdalej chyba do początku ulicy „za wałami” po ulicę Cmentarną. „Przygrodzie” przecinała droga wiodąca z miasta do młyna. Prawdopodobnie byłaby nią dzisiejsza ulica Krakowska i jej przedłużenie do Wisłoki.

Mury miejskie rozciągające się na południe od fosy zamkowej rozpoczynałyby się niedaleko na północ od dzisiejszego budynku parafii nad stromą skarpą nadwislocką i biegły dalej, gdzieś chyba między małą uliczką łączącą ulicę Basztową z ulicą wiodącą od kościoła w kierunku północnym. W pobliżu miejsca połączenia się ulicy Buchnarowskiej z Basztową znajdowała się brama miejska zwana Niżną. Dalej mury miasta przebiegały wzdłuż dzisiejszej ulicy Wałowej, z tym że dzisiejsza ulica „za wałami” biegłaby bezpośrednio pod murami miasta. Dochodziłoby do zbiegu ulic Dukielskiej Małej z ulicą „za wałami”. Tu znajdowała się druga brama miejska zwana Węgierską. Być może nad nią była już wtedy zbudowana baszta. Tędy przebiegała droga ku Staremu Żmigrodowi. Jest to dzisiejsza ulica Stara Żmigrodzka. Już za miastem odłączała się od niej droga wiodąca ku wsi Kąty i ku Krępnej, i dalej do Węgier. Od bramy węgierskiej ciągnęły się mury wzdłuż dzisiejszej ulicy łączącej wylot ulicy Dukielskiej Małej i ulicy „za wałami” z dzisiejszą ulicą Mickiewicza. Stamtąd skręcały mury na północ wzdłuż skarpy aż po kościół i plebanię. Sądzę, że obronny mur miejski, niezbyt wysoki od strony Wisłoki, był równocześnie granicą cmentarza przykościelnego. Dominował nad tą częścią miasta kościół pod wezwaniem św. Piotra i Pawła z widoczną z dala wieżą. Pośrodku miasta, na rynku, znajdował się ratusz. W średniowieczu zapewne był drewniany. W pobliżu bramy węgierskiej znajdował się klasztor. Na jego tyłach, tzn. między nim a murami miasta, istniały jeszcze cztery domy mieszczan. Przy klasztorze wznosił się kościół określany później w niektórych wizytacjach jako kaplica pod wezwaniem NMP. Sądzić należy, że był to niezbyt duży budynek prawdopodobnie z niewysoką, być może drewnianą, dzwonicą.

Ryc. 2. Plan miasta Żmigrodu[♣]
Le plan de la ville de Żmigród

[♣] Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział Kartografii i Dokumentacji Technicznej.

W mieście w owym czasie znajdowały się jatki rzeźnicze, sklepy szewskie i piekarnie.³³ Miasto posiadało własny młyn na Wisłoce oraz łaźnię nad jej brzegiem. Wokół miasta rozciągały się na obszarze 6 łańów role mieszczan i ich ogrody (sady) i łąki nadrzeczne (nad potokiem Głojsce) i miejski pastewnik. Przy potoku posiadali mieszczanie stawy rybne (sadzawki). Do mieszczan należały też niewielkie lasy rosnące w najbliższym sąsiedztwie miasteczka. W pobliżu miasta znajdował się wapiennik (piec do wypalania wapna),³⁴ a w najbliższej okolicy kopalnie rudy żelaznej. Zachowały się bowiem w pobliżu, koło Krępanej i koło Pielgrzymki dwie osady o nazwie Huta. Jak wiemy jeszcze w XIX w. w Kętach były huty żelazne, tj. miech, „ogie friserskie”, walcownia i gisernia.

Pod miastem na północny wschód od zamku w kierunku osady Toki znajdował się dwór właścicieli Żmigrodu z rolami folwarcznymi.

RÉSUMÉ

La Haute-Wisłoka est l'endroit le plus favorable pour unir la Petite-Pologne du midi et Grody Czerwieńskie avec la Hongrie. Le terrain était déjà habité au Moyen-Age. Les restes des colonies en sont la preuve irréfutable. Les sources du XIVe s. confirment l'importance de Żmigród en tant que réseau routier important (Sandomierz — Hongrie et Sącz — Krosno — Ruś).

La famille des Bogoriowie a reçu, probablement au XIIIe s., les terres qui correspondent aujourd'hui à Żmigród et le village Stary Żmigród. Le fait d'exister à Żmigród une paroisse sous l'invocation des Saints-Pierre et Paul est attesté par les sources au début du XIVe s. Tout près d'une ville forte se trouvait un village. C'était là que l'on avait fondé en 1331 un couvent des dominicains. Au XIVe s. Żmigród jouait un rôle très important. Même les propriétés du roi se trouvaient *in territorio Smigrodensi*.

Il nous manque, hélas, un document de la fondation de la ville, fait qui avait lieu sans doute à l'époque du règne de Casimir. Tout au début du XVe s., on nommait Żmigród *oppidum cum castro et villa Antiqua*. Elle était alors centre administratif et siège de la famille des Powaly. Près des murailles de la ville se trouvait un château fort. Après sa prise en 1474 par le roi hongrois, Maciej Korwin, il était fortifié et devenu base de départ.

La ville devait son développement principalement au commerce avec la Hongrie. Au XVIe s. il y avait des caves qui abondaient en vins hongrois. L'artisanat a vécu alors sa grande floraison. A côté des bouchers, boulangers ou cordonniers — métiers fréquents dans les petites villes, il y avait même un orfèvre. Les bourgeois avaient reçu en 1456 un privilège grâce auquel ils pouvaient extraire des métaux.

Dans la IIe moitié du XVe s. la famille des Stadnicki était l'une des plus riches non seulement à Żmigród mais aussi en Petite-Pologne.

³³ Terr. Biec. 2. s. 83-84 rok 1481.

³⁴ Terr. Biec. 2 s. 82.